



# Jaarverslag

# 2008

## Samen doen wat nodig is

Een complexe samenleving heeft complexe risico's waarop de veiligheidspartners gezamenlijk moeten voorbereiden. Dat is in de kern de opgave waar de Veiligheidsregio Zuid-Holland Zuid en de hulpdiensten voor staan. Inwoners en ondernemers in Zuid-Holland Zuid vertrouwen erop dat de risico's bij de overheid bekend zijn, dat de hulpdiensten goed geoefend zijn, en dat bij een calamiteit al het mogelijke wordt gedaan om erger te voorkomen. Zij vertrouwen erop dat de overheid doet wat nodig is. Het is de taak van de Veiligheidsregio om dat vertrouwen van burgers en ondernemers niet te beschamen. Een taak waar deelnemers in de Veiligheidsregio zich samen sterk voor maken.

In 2008 is er in nauwe samenwerking grote vooruitgang geboekt. Er zijn meer en nieuwe afspraken met de veiligheidspartners gemaakt over opschaling en coördinatie. De gemeenten zijn hun eigen rampenbestrijdingsorganisaties aan het versterken. De risico- en crisiscommunicatie wordt steeds meer geprofessionaliseerd. Er is heel veel opgeleid en geoefend. En dank zij de grote landelijke oefening Waterproef zijn veel leerpunten naar voren gekomen waar nog meer verbeterd kan worden. Dit zijn zo maar wat voorbeelden. Er is nog veel meer gebeurd, voornamelijk achter de schermen, waar onze bestuurders en hulpdiensten en uiteindelijk burgers en ondernemers, baat bij hebben in geval van een ramp.

De Veiligheidsregio is van de gemeenten. De lokale overheden zijn zelf aan zet om rampenbestrijding en crisisbeheersing op een hoger niveau te krijgen. De samenwerking tussen de verschillende diensten en overheden moet geolied verlopen; inwoners moeten op de hoogte zijn van veiligheidsrisico's en van de manier waarop hulp en opvang geregeld zijn. De Veiligheidsregio is in staat dit goed te organiseren.

Natuurlijk vergt dat de nodige inspanningen en echte aandacht voor de problematiek. De ervaring leert dat samenwerken echt meerwaarde heeft. De Veiligheidsregio heeft al enkele vruchtbare samenwerkingsverbanden tot stand gebracht, waarin kennis wordt gedeeld en best practices worden uitgewisseld. Ook in 2009 blijft de Veiligheidsregio daaraan werken. Het is een voorwaarde om te kunnen doen wat moet en te doen wat nodig is.

**R.J.G. Bandell**

Voorzitter van de regio Zuid-Holland Zuid



## Bundeling van krachten

### Samen werken voor de veiligheid

De regio Zuid-Holland Zuid is een gebied vol risico's. Daarom bundelen de 19 gemeenten, de hulpdiensten, de Milieudienst en partners in onze regio hun krachten om risico- en crisisbeheersing zo goed mogelijk vorm te geven. Met succes.

Het jaar 2008 was voor de Veiligheidsregio Zuid-Holland Zuid een belangrijk jaar. Na de bestuurlijke besluitvorming in 'De Lutte II' eind 2007 werden voor het eerst alle afzonderlijke multidisciplinaire werkzaamheden en projecten, uitvoerend en ondersteunend, samengebracht in een samenhangend programma. Maart 2008 ging dit tweejarig Programma Versterking Risico- en Crisisbeheersing (Programma VRC) na een korte voorbereidingstijd van start.

#### Bestuursopdrachten

Het Programma kreeg van het Veiligheidsbestuur gerichte opdrachten mee voor 2008:

- Versterk de risico- en crisisbeheersing in de regio.
- Voer een veiligheidsscan uit bij gemeenten om inzicht te krijgen in de stand van zaken.
- Ontwikkel een toetsingskader met minimaal te behalen kwaliteitsafspraken.
- Maak afspraken over het minimale niveau waaraan gemeentelijke crisisbeheersingsprocessen moeten voldoen.
- Formuleer een samenhangend en afgewogen risico- en crisiscommunicatiebeleid.
- Bereid een grote wateroefening voor en voer deze uit: Waterproef.

Behalve voor deze opdrachten werd het Programma ook verantwoordelijk voor de reguliere multidisciplinaire taken in de regio. Vooral het verstevigen van partnerschappen kreeg prioriteit.

### Winstpunten

Het Programma vestigde zich aan de Noordendijk. In de loop van het eerste halfjaar van 2008 vulde het zich met medewerkers van de Regionale Brandweer, de GHOR, de politie, de Milieudienst en de regiostaf. Uniek: ook veel van onze partners leverden op parttimebasis personele capaciteit aan het Programma. Zo doen de beide waterschappen mee, Rijkswaterstaat, Defensie en de Provincie Zuid-Holland. Ook werden er mensen aangesteld voor de leiding en voor de ondersteuning van de gemeentelijke kolom.

Al snel werd duidelijk dat door deze opzet meer samenhang in de werkzaamheden ontstond. Door het gericht inzetten van personeel konden we belangrijke prioriteiten toch waarmaken, ondanks de schaarste in de bezetting. Ook de samenwerking met de gemeenten is sterk verbeterd. Net zoals de onderlinge samenwerking tussen hulpdiensten en partners. Nico van Os, van het deelprogramma Veiligheid, Bestuur en Risicobeheersing: "Zonder het belang van convenanten en afspraken te bagatelliseren, lijkt het erop dat vooral het 'samen werken' heeft gezorgd voor meer onderlinge samenhang. En dat is pure winst." Een ander winstpunt van het Programma is dat het bestuur meer betrokken is. Mees Dekker, programmamanager: "In 2008 zijn er bestuurlijk portefeuillehouders benoemd voor de portefeuilles 'Gemeentelijke Kolom', 'Risico- en crisiscommunicatie' en 'Informatiemanagement'. We willen het aantal portefeuillehouders verder uitbreiden en koppelen aan portefeuillehouders in het Veiligheids Management Team."

### Hulpverleningsdiensten

Natuurlijk is de Veiligheidsregio meer dan het Programma VRC of de 'paarse' taken op het gebied van risico- en crisisbeheersing.

De monodisciplinaire voorbereiding op rampen en crises door politie, brandweer, GHOR en ambtenaren rampenbestrijding vormde in 2008 een onmisbaar deel van het werk in de Veiligheidsregio. Net zoals de advisering, vergunningverlening en handhaving door onder andere de Milieudienst en de Regionale Brandweer. Dekker: "Juist die diensten die dagelijks bezig zijn met hulpverlening en incidentbestrijding, zoals de politie, de brandweer, Regionale Ambulance Voorziening en de Gemeenschappelijke Meldcentrale, zijn het kloppend hart van onze Veiligheidsregio. Onze belangrijkste opdracht is om hen in staat te stellen op het kritieke moment hun werk goed te doen. Voor de veiligheid van de inwoners van Zuid-Holland Zuid."

## Veiligheids Management Team (VMT) in 2008 gewijzigd

De samenstelling van het VMT werd in de loop van 2008 uitgebreid met de directeur van de GGD, de directeur Regionale Ambulance Voorzieningen en de programmadirecteur van het Programma Versterking Risico- en Crisisbeheersing. Eind 2008 zijn, vooruitlopend op de nieuwe wetgeving, de functies van Regionaal Geneeskundig Functionaris (in de toekomst directeur GHOR) en directeur GGD gekoppeld. Tegelijkertijd is er een accountmanager partnerschappen aangesteld om de samenwerking met in- en externe partners verder te verstevigen.



"De kracht van het Programma zit in de bundeling van de taken en projecten. Dat heeft een enorme impuls gegeven aan de uitvoering. Mensen kunnen sneller en makkelijker met elkaar overleggen en kennis uitwisselen. Met als resultaat dat de uitvoering van de projecten keurig op schema verloopt."

Mees Dekker,  
programmadirecteur  
Programma VRC.

# Kijken over de grenzen van je eigen discipline

## Risico- en crisisbeheersing

Om de risico- en crisisbeheersing in de regio te versterken, is het Programma Versterking Risico- en Crisisbeheersing sinds maart 2008 verantwoordelijk voor de multidisciplinaire taken in de regio. Het Programma ging meteen voortvarend aan de slag.



In maart 2008 nam het deelprogramma Crisisbeheersing (CB) de multidisciplinaire voorbereiding op de crisisbeheersing over van het Bureau Multidisciplinaire Operationele Voorbereiding en – na de overdracht in de loop van 2008 – de afdeling operationele voorbereiding van de Regionale Brandweer: operationele planvorming, multidisciplinair opleiden en oefenen, beheer van het Regionaal Coördinatie Centrum, informatiemanagement, en het verstevigen van de relatie met externe partners.

### Operationele planvorming

Het deelprogramma pakte verschillende activiteiten snel op. Zo is de werkgroep Rampenbestrijdingsplannen nieuw leven ingeblazen. Er zijn procesafspraken gemaakt met de diensten en we zijn begonnen met het actualiseren van de bestaande rampenbestrijdingsplannen. In december organiseerde CB tien themabijeenkomsten voor het Regionaal Rampen Bestrijdings Team (RRBT). Ze betekenden de herstart voor het

opleiden en oefenen van dit team, dat een impuls goed kon gebruiken. De verdere invulling daarvan gebeurt in 2009. De multidisciplinaire planvorming stond in het teken van Waterproef. De plannen en procedures die voor deze oefening zijn gemaakt, worden op basis van de evaluaties in 2009 verder verfijnd, vastgesteld en geïmplementeerd.

### Verstevigen relaties

Nadat eind 2007 de nieuwe GRIP-regeling werd ingevoerd, lichtte de directeur van de Veiligheidsregio de veranderingen toe in een brief aan de gemeenten. Daarna werd via een quick-scan in kaart gebracht in hoeverre de GRIP op 1 juli 2008 in de Veiligheidsregio was ingevoerd. De gemeenten in Zuid-Holland Zuid bleken nog druk bezig om de GRIP te implementeren; de andere diensten en organisaties waren klaar. Bij de praktijktoets RADAR (zie kader) in 2009 zal de GRIP nogmaals tegen het licht worden gehouden. In 2008 zijn de Bestuurlijke Netwerkkarten Crisisbeheersing ontwikkeld. Daarin zijn alle



"Het werken bij de Veiligheidsregio is erg afwisselend. De ene dag ben je bezig met het opstellen van notities voor het Veiligheidsbestuur, de andere dag zit je in bespreking met de ambtenaren rampenbestrijding over de alarmering."

Remco Schellevis, medewerker deelprogramma Gemeentelijke Kolom



# Bestuurlijke netwerkkaarten

Wie gaat waarover en wanneer?

Wie is waarvoor (bestuurlijk) verantwoordelijk bij een crisis? Met de Bestuurlijke Netwerkkaarten Crisisbeheersing is die basisinformatie nu met één druk op de knop beschikbaar.

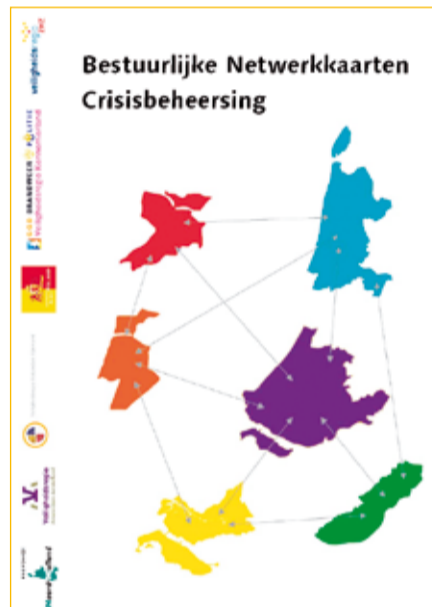
Bij een crisis is het van groot belang om een duidelijk beeld te hebben van de bevoegdheden van de bestuurlijke actoren. Die basisinformatie was tot voor kort moeilijk toegankelijk. Het gevolg? Partijen houden vaak niet of onvoldoende rekening met elkaar, en schurende ketens komen vaker voor dan wenselijk is.

De Bestuurlijke Netwerkkaarten Crisisbeheersing is een boek met 22 bestuurlijke netwerkkaarten, waarin 34 verschillende ketens en onderwerpen worden behandeld. Variërend van afvalstoffen tot olie, van voedselveiligheid tot zeescheepvaart en alles wat daartussen in zit. Per soort incident worden de bevoegdheden beschreven van de verschillende actoren.

## Kort en bondig

Problemen in de afstemming komen vaak door onvoldoende kennis over hoe de crisisbeheersing in de verschillende ketens georganiseerd is, wie er verantwoordelijkheid draagt en wie niet. De netwerkkaarten brengen die informatie kort en bondig bij elkaar.

Elke netwerkkaart bestaat uit een tabel waarin per crisistype staat vermeld wie het bevoegd gezag is, en welke soort maatregelen moeten worden genomen. Verder wordt toegelicht wie als eerste aanzet is bij welk crisistype en hoe de opschaling is geregeld. Tot slot is er een schematische tekening van het netwerk van de functionele keten en de relatie tot de algemene keten. De Bestuurlijke Netwerkkaarten zijn ontwikkeld door de provincies Noord- en Zuid-Holland in samenwerking met vier veiligheidsregio's waaronder Zuid-Holland Zuid. De Bestuurlijke Netwerkkaarten zullen in 2009 digitaal beschikbaar komen in de applicatie Cedric, zodat de informatie met één druk op de knop te raadplegen is.



bestuurlijke actoren in kaart gebracht, om bij een crisis duidelijke richtlijnen in handen te hebben over wie welke verantwoordelijkheden heeft.

## Regionaal Coördinatie Centrum

Tijdens Waterproef werd duidelijk dat het Regionaal Coördinatie Centrum (RCC) organisatorisch én technisch een 'revitalisatie' nodig heeft om nieuwe plannen, zoals netcentrisch werken, met succes te kunnen invoeren. In november 2008 zijn we gestart met het actualiseren van het handboek RCC.

## Opleiden en oefenen

De activiteiten van de werkgroep Multidisciplinair Opleiden en Oefenen stonden in 2008 in het teken van overstromingssscenario's. Oefenen in multidisciplinaire samenwerking stond centraal in twee oefenweken die de werkgroep in 2008 organiseerde. Behalve de oefeningen in multidisciplinair samenwerken is er geoefend met plannen en procedures. Annemiek Bakker, programmaleider Crisisbeheersing: "Om goed samen te werken in een crisis moet je niet alleen kennis hebben van je eigen organisatie, je zult ook over de grenzen van je eigen discipline moeten kijken. Dan loopt de crisisbestrijding efficiënt. Tijdens de oefening hebben in totaal ruim honderdtwintig mensen met een operationele functie minstens één keer geoefend. Ook ambtenaren rampenbestrijding oefenden mee."

Tijdens de oefenweken is ook de verplichte oefening met het Havenveiligheidsplan gehouden. Daarnaast werd er geoefend en getest met een aantal nieuwe ontwikkelingen binnen Waterproef. Het bestuurlijk oefenprogramma is in 2008 aangepast voor Waterproef. In juni 2008 organiseerde de werkgroep een workshop voor ambtenaren rampenbestrijding en gemeentesecretarissen. Doel was om de taken en verantwoordelijkheden van de gemeentelijke kolom in de verschillende GRIP-fasen met elkaar te bespreken.

Ter voorbereiding op Waterproef waren er workshops voor het Regionaal Beleids Team. Ook is er geoefend met elf kernbeleidsteams.

De Inspectie Openbare Orde en Veiligheid heeft in 2008 een nulmeting gedaan naar het niveau van multidisciplinair opleiden en oefenen in onze regio. De belangrijkste aanbevelingen na de nulmeting: het invoeren van een kwaliteitszorgsysteem en een functionarissenvolgsysteem voor piketfunctionarissen. Deze aanbevelingen komen terug in het jaarplan Multidisciplinair Opleiden en Oefenen 2009.

## Samen kan de regio heel wat aan

Voor de Veiligheidsregio Zuid-Holland Zuid was 2008 een bijzonder jaar. De Veiligheidsregio begint vorm te krijgen, en dat werpt duidelijk vruchten af.

We mogen dan ook tevreden terug kijken op 2008. De Veiligheidsregio Zuid-Holland Zuid begint vorm te krijgen zoals bedoeld. De 'paarse' taken hebben met het Programma Versterking Risico- & Crisisbeheer (VRC) een eigen plaats gekregen. En ook de relaties met partners en gemeenten zijn versterkt.

In de loop van 2008 zijn de multidisciplinaire taken van de brandweer overgedragen naar het Programma VRC. De gezamenlijke huisvesting heeft de onderlinge band versterkt en de samenwerking verbeterd. Niet alleen onderling, maar ook die met bureau GHOR. Ook voor de brandweer was 2008 daarmee een bijzonder jaar. De ontvlechting gaf ruimte om de rode kolom te versterken. Dat werpt nu duidelijk zijn vruchten af. Er is dan ook veel aangepakt om de organisatie en slagkracht bij de brandweer te verbeteren.

Voor iedereen was de grote oefening Waterproef een hoogtepunt in het jaar. We hebben met zijn allen een goede oefening neergezet. Een oefening waarvan we veel geleerd hebben. Maar die ook laat zien dat de regio samen al heel wat aankan.

De Veiligheidsregio heeft in 2008 hard gewerkt om zijn bestuursopdracht waar te maken. Er is veel inzet gevraagd van medewerkers bij de brandweer, bureau GHOR, het Programma VRC, de Gemeenschappelijk Meldcentrale, gemeenten en partners. Ik wil iedereen daarvoor bedanken. Toch is het belangrijk om in 2009 met dezelfde inzet door te gaan. 2009 zal nog een spannend jaar worden waarin veel wordt gevraagd van iedereen. Ik wens iedereen veel succes en plezier in het werk.

Peter Bos

Directeur Veiligheidsregio Zuid-Holland Zuid



## Rampenbestrijding op orde?

'Rampenbestrijding op orde' is een project waarbij een nulmeting wordt uitgevoerd, bij alle veiligheidsregio's, om inzicht te krijgen in hoe goed de regio's zijn voorbereid op crises. De Inspectie Openbare Orde en Veiligheid is gestart met het project dat officieel RADAR heet. Kader is de nieuwe wetgeving. Veiligheidsregio's kregen halverwege 2008 twee vragenlijsten voorgelegd: een over Multidisciplinair Opleiden en Oefenen, en een over GRIP. Op basis van de uitkomsten gaf de Inspectie de veiligheidsregio's een advies aangaande multidisciplinair oefenen. Dit advies is opgenomen in het jaarplan 2009. Begin 2009 start de Veiligheidsregio met de voorbereiding op de praktijktoets van de Inspectie die gepland staat voor juni 2009.

"In het verleden was men meer op zichzelf gericht, maar in 2008 is het besef hard gegroeid dat op het gebied van ECHT samenwerken veel te verdienen is."

Ton Slingerland, Crisiscommunicatie



# Veiligheidsscan

## Kwaliteitsverbetering bij gemeenten

Hoe groot is de slagkracht van gemeenten bij een crisis? De Veiligheidsscan, een van onze bestuursopdrachten voor 2008, geeft inzicht in de sterke en zwakke punten van gemeenten. Daarnaast is er van alles in gang gezet om de processen bij gemeenten te versterken.

Hoe staan gemeenten ervoor als het gaat om hun crisisbeheersingsprocessen? En welk minimale niveau moeten die processen eigenlijk hebben? Het ontwikkelen van een veiligheidsscan – en het bijbehorende toetsingskader om de resultaten van de scan te kunnen beoordelen – was een van de opdrachten voor 2008. De scan werd ontwikkeld in nauwe samenwerking met de ambtenaren rampenbestrijding en de Adviesgroep Gemeentesecretarissen Veiligheid. Het afgelopen jaar is de scan per gemeente uitgevoerd en zijn er verdiepende gesprekken gevoerd. Alle processen waarvoor de gemeente verantwoordelijk is bij rampen en crises zijn meegenomen. Ook de ondersteunende taken van de gemeente kregen aandacht. Nico van de Poel, coördinerend gemeentesecretaris: "De scan blijkt een heel goed instrument te zijn om de slagkracht van de gemeente te toetsen. We hebben nu een duidelijk beeld van de sterke en de zwakke punten in onze organisaties."

### Concrete verbeterplannen

Volgende stap is het per gemeente maken van een veiligheidsbeleidsplan waarin staat welk veiligheidsniveau de gemeente wil bereiken en hoe zij van plan is dat te gaan doen. Van de Poel: "Dat zal nog een behoorlijke klus zijn. Over de

sterke punten is men het meestal wel eens, maar nu gaat het erom de zwakke punten te versterken. Hoe kunnen de gemeenten dat het beste gaan organiseren?" De gemeenten krijgen hulp van de Veiligheidsregio bij het maken van het plan. Ook de ambtenaren rampenbestrijding, de gemeentesecretarissen en medewerkers van het deelprogramma Gemeentelijke Kolom leveren input.

Het gemeentelijk veiligheidsbeleidsplan sluit qua opbouw naadloos aan bij de veiligheidsscan. Met het beleidsplan in de hand kunnen gemeenten de resultaten van de veiligheidsscan eenvoudig omzetten naar beleidsdoelstellingen en concrete verbeterplannen.

### Processen versterken

Natuurlijk zijn we in 2008 ook daadwerkelijk aan de slag gegaan om de kwaliteit van de processen bij gemeenten te versterken. Zo hebben we samen met gemeenten gewerkt aan de versterking van het Regionaal Rampen Bestrijdings Team. Op sub-regionaal niveau zijn plannen van aanpak gemaakt voor de verbetering van de gemeentelijke processen van

risico- en crisisbeheersing. Ook de invoering van de GRIP-regeling in de gemeenten is in volle gang. De processen van alarmering en opschaling zijn ingevoerd, de functionarissen worden ingeroosterd. Tijdens Waterproef zijn deze processen – naast opvang, verzorging en CRIB (Centraal Registratie en Inlichtingen Bureau) – getest. Tot slot wordt hard gewerkt aan de randvoorwaarden die nodig zijn voor een goede taakuitoefening: middelen, opleidingen en oefeningen.



"De gemeentelijke taken in de rampenbestrijding staan heel dichtbij de burgers en getroffen. Opvang, verzorging en nazorg kunnen heel emotioneel zijn. Een solide organisatie die duidelijkheid biedt aan de burgers is dan essentieel. Ik ben erg blij met de gezamenlijke inzet van de gemeentesecretarissen om die processen kwalitatief te versterken."

Nico van de Poel, coördinerend gemeentesecretaris

# Grote oefening Waterproef

Tijdens de oefening Waterproef bekeek de Taskforce Management Overstromingen hoe goed Nederland is voorbereid op een overstroming. In de Veiligheidsregio Zuid-Holland Zuid waren ruim 1500 medewerkers betrokken bij de oefening. "De Veiligheidsregio kan trots zijn op deze unieke ervaring."



Waterproef Zuid-Holland Zuid was onderdeel van een grote landelijke overstromingsoefening van de Taskforce Management Overstromingen (TMO) in november. Deze taskforce werd in juli 2007 opgericht om Nederland beter voor te bereiden op een overstroming. Met de oefening zetten de hulpdiensten zich samen in om de negatieve gevolgen van een overstroming te beperken. Veiligheidsregio Zuid-Holland Zuid hield een grote meerdaagse oefening.

### Nauw betrokken

Op vrijdag 31 oktober 2008 gaven de waterschappen voorspellingen door voor extreem hoog water en sloegen alarm. In de dagen erna behandelden het Regionaal Operationeel Team (ROT) en het Regionaal Beleids Team (RBT) verschillende operationele en bestuurlijke dilemma's. Op dinsdag 4 november werden bovendien vier operationele oefeningen gehouden.

In de gemeente Leerdam werden 200 bewoners uit de wijk Noord geëvacueerd. Het opvangen van deze bewoners werd geoefend in de gemeente Zwijndrecht. Verpleeghuis Lingesteyn werd ontruimd met behulp van lotusslachtoffers. In Hagestein paktten medewerkers van waterschap Rivierenland en Defensie een stuk dijk in, om te voorkomen dat deze zou doorbreken. Waterschappen, Defensie en de Provincie Zuid-Holland, maar ook Rijkswaterstaat en het Openbaar Ministerie waren nauw betrokken bij de voorbereidingen.

### Veel opgeleverd

De oefening heeft veel opgeleverd. Niet alleen werd er veel geleerd tijdens de oefendagen zelf, maar ook de spin-off van de voorbereiding was groot. Knelpunten tijdens de voorbereidingen leidden tot aanscherping van bestaande afspraken. Betrokkenen uit de

verschillende organisaties hebben elkaar intensief leren kennen. Deelnemers hebben kennis genomen van het nieuwe Regionaal Basisplan Overstromingen en inzicht gekregen in de belangrijkste dilemma's bij hoogwater. Ook hebben ze kennis gemaakt met het Dashboard en is er een start gemaakt met risicocommunicatie over hoogwater naar de bevolking. Voor de oefenvoorbereiders was het voor het eerst dat zij een dergelijke grote oefening ontwikkelden. Dankzij de ervaringen met Waterproef zullen zij een volgende oefening sneller en effectiever kunnen voorbereiden. Klijnsma: 'Onze uitdaging is om de evaluatiepunten in het Programma Versterking Risico- en Crisisbeheersing te vertalen naar concrete acties. Nu is het zaak om de banden met het netwerk en onze partners in crisisbeheersing aan te halen en te onderhouden.'



"In 2008 is de gemeentelijke kolom versterkt. De volgende stap is om bij operationele en beleidszaken de gemeenten als 'erkende' partner zijn zaakjes te laten doen. Want één ding is zeker: de lokale overheden zijn onmisbaar om alle bedachte crisissystemen in de praktijk met elkaar uit te voeren."

Jan Matthijs Vaal, senior beleidsmedewerker gemeente Hardinxveld-Giessendam



# Samenhang in risico- en crisiscommunicatie

Een overheid die goed communiceert, vóór en tijdens een ramp, is van groot belang voor succesvolle rampenbestrijding. Zorgen voor een samenhangend regionaal beleid voor risico- en crisiscommunicatie was ook een opdracht voor 2008.

In 2008 hebben de communicatieprofessionals in Zuid-Holland Zuid een flinke stap gezet. Dat begon al eind 2007. Toen werd ter voorbereiding een 'Belevingsonderzoek externe veiligheid' gehouden onder burgers in verschillende gemeenten. De uitkomsten van dit onderzoek werden gebruikt voor het opstellen van een concept beleidskader. Verder was er op 9 juli 2008 in Sliedrecht een goed bezocht symposium over risico- en crisiscommunicatie. Ook de suggesties en aanbevelingen van ambtenaren en bestuurders tijdens dit symposium zijn in het concept verwerkt.

## Risicowijzer

Het beleidskader Risico- en crisiscommunicatie werd in het najaar van 2008 door het Veiligheidsbestuur vastgesteld. Dat was het startschot voor verschillende activiteiten die de Veiligheidsregio en gemeenten samen uitvoeren. Eén van die activiteiten was het ontwikkelen van een zogenaamde Risicowijzer naar Gronings model die huis aan huis verspreid zal worden. Deze Risicowijzer geeft per gemeente informatie over risico's in de omgeving en de manier waarop burgers en ondernemers daar rekening mee kunnen houden. Ook staat erin wat zij moeten doen als zich daadwerkelijk een incident voordoet. De werkgroep risicocommunicatie heeft inmiddels een eigen versie ontwikkeld voor onze Veiligheidsregio, die bovendien per gemeente een eigen uitstraling zal krijgen. Productie en verspreiding van de Risicowijzer in de deelnemende gemeenten gebeurt in 2009.

## Regionaal draaiboek

Ook crisiscommunicatie kreeg veel aandacht in 2008. Een regionale werkgroep schreef een deeldraaiboek over crisiscommunicatie in GRIP-situaties, dat in september werd aangeboden aan de gemeenten die deelnamen aan Waterproef.

In oktober kregen communicatieadviseurs in de regio een instructie over communiceren in crisissituaties, mede ter voorbereiding op Waterproef. Alle leden van het onderdeel 'Waarschuwen en voorlichten' van het Regionale Rampen Bestrijdings Team (waar crisiscommunicatie onder valt) werden in december getraind.

Na Waterproef is de crisiscommunicatie geëvalueerd. De uitkomsten worden gebruikt als input voor een Regionaal Draaiboek Crisiscommunicatie. Na de ervaringen met Waterproef heeft het Veiligheidsbestuur zich uitgesproken voor het verder professionaliseren van de crisiscommunicatie en een intensievere samenwerking. Het komende jaar gaat de Veiligheidsregio dan ook verder aan de slag met dit onderwerp.



"Goede communicatie vóór, tijdens en na een ramp bepaalt voor een groot deel het succes van de rampenbestrijding. Dat blijkt uit alle onderzoeken en evaluaties. Daarom ben ik blij dat er nu een professionele organisatie wordt opgezet voor de crisiscommunicatie. Wij kunnen daar nog veel winst behalen." *Klaas Tigelaar, burgemeester Oud-Beijerland en portefeuillehouder Risico- en crisiscommunicatie.*



"Je denkt dat je alles goed hebt voorbereid en geoefend, maar tijdens zo'n grote oefening blijkt altijd weer dat de werkelijkheid anders is. Daarom zijn oefeningen zoals Waterproef essentieel om onze hulpdiensten en gemeenten scherp te houden. Berust nooit in wat je hebt gedaan, maar wees altijd scherp op verbeteringen". *Victor Molkenboer, burgemeester Leerdam, centrale gemeente tijdens de grote TMO-oefening.*

"Deze oefening was niet mogelijk geweest zonder inbreng van alle betrokken organisaties en medewerkers. De Veiligheidsregio Zuid-Holland Zuid kan trots zijn op deze unieke ervaring." *Bart Klijsma, hoofdprojectleider oefening Waterproef ZHZ.*



## Dashboard

Uit alle evaluaties van rampenbestrijdingsoefeningen blijkt dat informatievoorziening cruciaal is bij het goed op elkaar afstemmen van alle diensten en acties. Ook om mogelijke alternatieve besluiten tegen elkaar te kunnen afwegen is actuele en accurate informatie onmisbaar. En minstens zo belangrijk: het informeren van alle betrokken diensten, de pers en de burgers moet gebaseerd zijn op diezelfde informatie. Hoe simpel dat ook klinkt, het is in de praktijk ontzettend lastig om één gemeenschappelijk beeld te creëren. Alle diensten hebben immers hun eigen informatiesystemen.

In 2008 is een belangrijk experiment uitgevoerd om tot zo'n gemeenschappelijk beeld te kunnen komen. Tijdens het experiment is een prototype gebruikt van een veiligheidsdashboard in MultiTeam. Dashboard is een informatiesysteem dat op elk moment actueel, helder, gedetailleerd en eenduidig inzicht geeft in de veiligheidssituatie in een gebied. Het presenteert niet alleen geografische gegevens (kaarten), maar bevat ook checklisten en situatierapporten. Het experiment is een eerste stap op weg naar het netcentrisch werken.



"Mijn doelen voor 2009: netwerken bestendigen en uitbouwen, participeren in werkgroepen, maar vooral ook 'meedoen' met defensiepersoneel en -materieel aan oefeningen binnen de Veiligheidsregio Zuid-Holland Zuid."

*Edgar Schouten – partner Veiligheidsraad Zuid-Holland Zuid*





# Regionale brandweer

## Innovatie en ontwikkeling

Om te kunnen voldoen aan de eisen van de tijd, moet een organisatie zich blijven ontwikkelen. Het afgelopen jaar is daar bij de Regionale Brandweer hard aan gewerkt.

In 2008 is de brandweer gestart met de voorbereidingen voor de bouw van een nieuwe, tweede brandweerpost. De nieuwe post zal in het Gezondheidspark in Dordrecht komen. Het aantal ploegen voor de brandweertzorg in Dordrecht is inmiddels uitgebreid van drie naar zes. Er is een nieuwe (taak)indeling gemaakt en een nieuw oefenplan voorbereid. De tweede post zal eind 2009 operationeel zijn. Verder is een pilot gedaan met een 'combivoertuig': een combinatie van een hoogwerker en een tankautospuiter. De pilot heeft goed uitgepakt; vooral de paraatheid wordt hiermee verbeterd. Immers, normaal gesproken gaan er twee voertuigen naar een incident en nu maar één combivoertuig. In 2009 zal de Regionale Brandweer zelf een combivoertuig aanschaffen.

Alle functies en functiebeschrijvingen voor operationele brandweerfuncties zijn opnieuw vastgesteld. Voor de niet-operationele functies is een project 'groot functieonderhoud' gestart. Ook is er nieuw loopbaanbeleid vastgesteld. Het gaat om tweede loopbaanbeleid voor beroepspersoneel na het bereiken van de maximale werktermijn als repressief brandweermens. De Regionale Brandweer ZHZ loopt hierin voorop in Nederland.

### Adviezen aan gemeenten

De Regionale Brandweer adviseert gemeenten over (industriële) brandveiligheid. Verschillende korpsen van de regio kregen in 2008 technisch en inhoudelijk advies voor wat betreft gevaarlijke stoffen en de daaraan verbonden risico's en beheersmaatregelen.

Gemeenten zijn in 2008 uitgebreid geïnformeerd over het 'gebruiksbesluit'. De Regionale Brandweer ondersteunt gemeenten bij de invoering van dit besluit. Omdat de invoering een behoorlijke verandering van het werk betekent, zijn een specifiek plan van aanpak en een afhandelingsprotocol ontwikkeld. In voorlichtingsbijeenkomsten voor brandweren en overige betrokkenen werd dit toegelicht.

Bijzondere aandacht besteedde de Regionale Brandweer aan het ontwikkelen van een systeem voor het opstellen en actualiseren van rampbestrijdingsplannen. Voor de gemeenten die grote evenementen in hun gebied hebben is het nieuwe regionaal evenementenbeleid van de brandweer van belang.

De Regionale Brandweer organiseerde twee preventiethemadagen over brandwerende doorvoeringen en brandmeldinstallaties. Alle preventie-medewerkers van de brandweer, lokaal en regionaal, kregen hiervoor een aparte cursus brandmeldinstallaties. Ook startte de brandweer in 2008 met 'Community Safety': een project met onder andere preventiecontroles en advies in particuliere woningen, schoolbezoeken en een voorlichtingsstand op de kerstmarkt in Dordrecht.

### Hoge SnelheidsLijn en Betuwelijn

Voor de Hoge SnelheidsLijn (HSL) heeft de brandweer een gebruiksvergunning afgegeven voor de tunnels in de regio Zuid-Holland Zuid. Met de overige betrokken partijen wordt regelmatig de brandpreventie besproken en zo nodig aangepast. De HSL is op dit moment nog niet in gebruik. De planvorming voor de HSL is klaar en geoefend.

De Betuwelijn is sinds 2007 in gebruik. De brandweer heeft in 2008 adviezen uitgebracht over de (veiligheids)problematiek van de geluidsschermen langs de Betuwelijn. Op sommige plekken kunnen deze geluidsschermen de hulpverlening belemmeren bij een incident. Inmiddels is dit opgelost. In 2009 zullen er gemiddeld 120 treinen per dag over de Betuwelijn rijden.

### Opleiden en oefenen

Goed opgeleid personeel is de basis van goede en veilige brandweertzorg. Daarom is in 2008 extra ingezet op opleiden en oefenen. Bij Waterproef was een groot deel van de bij rampenbestrijding betrokken functionarissen betrokken. Alle bevelvoerders in de Veiligheidsregio Zuid-Holland Zuid kregen de gelegenheid om hun vaardigheden te oefenen op het oefenterrein van Zuid-Holland Zuid, waarbij de landelijke leerpunten zijn overgebracht. Alle Officieren van Dienst in de regio Zuid-Holland Zuid zijn theoretisch en praktisch bijgeschoold, evenals de overige functionarissen op rampenfuncties. Ook het virtueel oefenen is verder ontwikkeld. Eind 2007 is het Spoorzonegebied al virtueel beoefenaar gemaakt. En natuurlijk werden in 2008 de jaarlijkse regionale brand- en waarschuwings- en verkenningsoefeningen gehouden.

### Operationele brandweer

De operationele inzet van de Regionale Brandweer is in 2008 verbeterd. Zo is het operationele deel van het organisatieplan gemaakt en het wordt geïmplementeerd. Andere activiteiten van de brandweer om de inzet te versterken zijn bijvoorbeeld: invoering van de nieuwe procedure 'Ongevallen Gevaarlijke Stoffen' (OGS), de procedure 'Waarschuwings- en Verkenningdienst', en een onderzoek naar duiken in Zuid-Holland Zuid. Duiken heeft bijzondere aandacht in de regio. In 2009 wordt een visie op brandweerdijken en waterongevallenbestrijding ontwikkeld. Het project Incidentbestrijding te water is gestart en nagenoeg afgerond. In 2009 volgen een operationeel plan en een visie van de brandweer op de benodigde capaciteit en middelen.

### Incidenten

In 2008 is de paraatheid gegarandeerd geweest.



"Al voordat de oefening Waterproef begon, konden we de eerste resultaten boeken. De voorbereiding maakte namelijk veel betrokkenheid en energie los. Het was een goede stimulans om de multidisciplinaire samenwerking letterlijk en figuurlijk op een hoger plan te krijgen."

Gert Lems, beleidsmedewerker GHOR

## Regionale brandweer en gemeenten

'We doen het mét elkaar'

De band tussen de Regionale Brandweer en de gemeenten is in 2008 versterkt.

De samenwerking tussen de regionale en lokale brandweerkorpsen en het bieden van lokaal maatwerk voor de brandweezorg is door het Veiligheidsbestuur als prioriteit bestempeld.

"Onze commissie- en adviesstructuur is beter vormgegeven en volledig afgestemd op de organisatiestructuur van de Regionale Brandweer. Daarmee is de verbinding tussen de Regionale Brandweer en de gemeentelijke brandweren zo goed mogelijk gewaarborgd. Bovendien zijn de vertegenwoordigers van de drie subregionale overleggen nu ook portefeuilleverantwoordelijk. Op die manier komt het maken van regionaal brandweerbeleid veel meer gezamenlijk tot stand.

Het is geen feestje van het Oranjepark, we doen het met elkaar. Dit is een belangrijke stap vooruit", aldus Peter Bos, regionaal commandant van de Brandweer.

In 2008 is met alle lokale commandanten en de gemeentesecretarissen individueel overleg gevoerd over de verbinding tussen regionaal en lokaal. Ook de mogelijke overgang van lokale brandweren naar de Regionale Brandweer kwam aan de orde. Met de overgang van de Dordtse brandweer is veel ervaring opgedaan. Ook andere lokale korpsen en gemeenten profiteren daar weer van. Op basis van de ervaringen in Dordrecht zijn een modeldienstverleningsovereenkomst (DVO) en een modelbegroting opgesteld voor het (begrotingstechnisch) ontvlechten en invlechten van lokale korpsen. Bij onze eigen Regionale Brandweer is de bureauorganisatie geheel aangepast, zodat nieuwe DVO's met gemeenten gemakkelijk opgenomen kunnen worden.

Om goed voorbereid te zijn op de ontwikkelingen nu en in de toekomst, is een strategisch meerjarenplan voor de brandweer opgesteld. Het team 'Project Versterking Brandweer 2' monitort de voortgang van het meerjarenplan. Het plan zet in op een inhoudelijk en een organisatorisch spoor. De ontwikkeling in de regionale brandweerorganisatie en de wensen en ontwikkelingen in de regio zijn daarbij belangrijke leidraden.



## Incidenten brandweer 2008

### Grote brand

Datum	Gemeente	Bijzonderheden
14-01	Liesveld Groot Ammers	Asbest
24-02	Zederik Tienhoven	3e TS waterwinning
10-03	Giessenlanden Arkel	3e TS waterwinning
05-04	Leerdam	Pomp TS kapot
21-04	Papendrecht	Voormalige dansschool
27-07	Papendrecht	Tennishal met asbest
09-11	Gorinchem	Uitbreiding voorkomen
31-12	Dordrecht	Uitslaande schoolbrand

### Zeer grote brand

03-04	Werkendam	Assistentie Blusboot ZH MWB
-------	-----------	-----------------------------

### Opgeschaald naar Grip 1

03-01	Sliedrecht	Industrie
06-03	Hardinxveld-Giessendam	3 woningen ontruimd
17-03	Gorinchem	Beatrixziekenhuis
11-04	Dordrecht	Aanwezigheid van gevaarlijke stof
01-06	Hendrik Ido Ambacht	Man over boord
04-08	Oud-Beijerland	Man vermist
05-08	Dordrecht	Grote brand verzamelgebouw
16-09	Nieuw-Lekkerland	Steekpartij met slachtoffers
20-09	Nieuw-Lekkerland	Waterongeval met deltavlieger
29-09	Dordrecht	Bommelding op station Stadspolder
03-10	Papendrecht	Man dreigt van brug te springen
13-10	Heinoord	Aanvaring coaster/binnenvaartschip; slachtoffers binnenvaartschip op coaster
05-11	Dordrecht	Persoon te water met NB verdachte situatie
08-11	Strijen	Voertuig te water, 5 slachtoffers, twee bekneld
10-11	Dordrecht	Woningbrand boven winkelpand, 5 slachtoffers
23-11	Zwijndrecht	Brand in zorginstelling 4e etage ontruimd

### Opgeschaald naar Grip 2

26-01	Sliedrecht	Loodsbrand met asbest, evacuatie Waardenburg
30-10	Dordrecht	Ontploffing Den Hartogh Cleaning

### Adviezen brandweer 2008:

- 4 veiligheidsrapporten beoordeeld,
- 15 adviezen Wet Milieubeheer afgegeven,
- 2 handhavingstrajecten gestart voor bedrijfsbra
- 2 nieuwe bedrijfsbrandweerrapporten beoordeeld
- verschillende 'industriële veiligheidsadviezen' aan bedrijven gegeven,
- 17 wettelijke adviezen afgegeven in het kader van het Bevi (Besluit Externe Veiligheid Inrichtingen) Milieuvergunningen,
- 4 adviezen Bevi op een ruimtelijk plan,
- 26 externe veiligheidsadviezen,
- 1 advies over het buisleidingtracé Wijngaarden-Ossendrecht.

### Opleidingen brandweer 2008:

- 3 klassen 12 personen manschap (meerdere modules);
- 3 klassen 12 personen manschap 1e klasse (meerdere modules);
- 2 klassen HBT opleidingen (meerdere modules);
- 3 klassen gaspakdrager;
- 1 klas gaspakinstructeur;
- 4 klassen brandweerderduiker;
- 2 klassen pompbediener;
- 3 onderbrandmeesteropleidingen (meerdere modules);
- 4 klassen sociale vaardigheden OB;
- diverse opleidingen virtueel;
- 2 brandmeesteropleidingen (meerdere modules);
- 2 opleidingen instructeur algemeen;
- 1 klas brandweerchauffeur;
- 11 cursussen rampenbestrijding;
- verschillende losse modules/herexamens.



"Veiligheidsregio Zuid-Holland Zuid staat wijdopen voor samenwerking met haar partners. Ook ik ben elke woensdag op de Noordendijk te vinden."

Marlies Koppers, beleidsmedewerker, Provincie Zuid-Holland





# Partners in veiligheid

'Zorg dat je elkaar kent'

Mensen die elkaar kennen, hebben meer begrip voor elkaars belangen en zijn eerder bereid elkaar te helpen. Partnerschappen verstevigen was dan ook een overkoepelend thema in 2008. Een congres over dit onderwerp leidde tot verschillende initiatieven om de onderlinge relaties te verstevigen.

Op welke manier kun je goed samenwerken met partijen buiten de Veiligheidsregio? Dat was het onderwerp van het congres 'Partnerships in Veiligheid' dat de Veiligheidsregio op 20 maart 2008 organiseerde. Tijdens het congres spraken alle partners in veiligheid uitgebreid over de manier waarop verschillende verantwoordelijke partijen slagvaardig kunnen samenwerken om de veiligheid van burgers te waarborgen. Belangrijkste conclusies? Kijk verder dan je neus lang is. Zorg dat je elkaar kent. En heb begrip voor elkaars belangen. Dat zijn belangrijke voorwaarden om vruchtbare, nieuwe samenwerkingsverbanden tot stand te brengen binnen de Nederlandse veiligheidsregio's. Zodra mensen elkaar kennen, blijken ze best bereid kennis te delen en best practices uit te wisselen. Dan krijg je mensen die uit hun eigen rol en organisatie kunnen stappen en bereid zijn een oplossing te vinden.

## Nutsvoorzieningen in beeld

Een van de initiatieven die uit het congres voortkwam was het project 'Nutsvoorzieningen in beeld'. Dit project brengt de locaties van nutsvoorzieningen in Zuid-Holland Zuid in kaart, en ook de mogelijke (keten)effecten van uitval van deze voorzieningen door bijvoorbeeld een overstroming. Daarnaast is er aandacht voor het verstevigen van de relatie tussen de Veiligheidsregio Zuid-Holland Zuid en de nutsbedrijven. Gerard Mouwen van de Veiligheidsregio: 'We zijn met de nutsvoorzieningen gestart omdat die de belangrijkste spillover crises

geeft bij bijvoorbeeld een overstroming. Later komen de andere sectoren aan bod. Een mogelijk eindproduct hangt af van de behoefte. Je zou bijvoorbeeld kunnen denken aan een Geografisch Informatiebestand met verschillende kaartlagen waarin je alle locaties van (nuts)voorzieningen kunt vinden, en het effectgebied bij uitval.'

## Samenwerking met drinkwatersector

Een ander uitloeijsel van het congres is de samenwerking tussen de Veiligheidsregio Zuid-Holland Zuid en de waterbedrijven Evides en Oasen. Eind 2008 lag er een concept samenwerkingsconvenant tussen de drie partijen. De Vereniging van waterbedrijven in Nederland (Vewin) heeft negen onderwerpen voorgesteld die de rode draad zouden moeten vormen voor het convenant, zoals afstemming van crisisplannen en oefenprogramma's en deelname aan regulier overleg. De werkgroep heeft een raamconvenant opgesteld, gekoppeld aan een actielijst. Begin 2009 zal de actielijst verder worden uitgewerkt.

## Betere afspraken met partners

Samenwerking begint bij het maken van afspraken met partners. Sinds 2008 nemen de waterschappen Rivierenlanden en Hollandse Delta, en het Regionaal Militair Commando West (RMC West) structureel deel aan het Veiligheids MT. Ook met andere partners heeft de Veiligheidsregio in 2008 afspraken gemaakt. Begin januari is een



"Ik ben blij met de samenwerking in Zuid-Holland Zuid. Wij hebben als waterschap een volwaardige rol en inbreng in het Veiligheids MT van de Veiligheidsregio. Wij kennen elkaar en weten waar we op kunnen rekenen. Daar hebben we bij een crisis zeker profijt van."  
Kees Vonk, directeur Waterschap Rivierenlanden

convenant ondertekend met het RMC West. Daarin staan afspraken over de inzet van menskracht en materieel door Defensie bij de bestrijding van een ramp. Met regionale zender RTV Rijnmond zijn nieuwe afspraken gemaakt over de inzet van Radio en TV Rijnmond als rampenzender. En tot slot is er een convenant getekend met de exploitant van de Betuwelijn. Deze lijn loopt dwars door het gebied van Zuid-Holland Zuid. De langste tunnel van het tracé is de Sophiaspoortunnel, die loopt van Zwijndrecht (Kijfhoek) tot Alblasterdam. In het convenant zijn afspraken gemaakt over veiligheid en de rol van de regionale hulpdiensten bij een calamiteit in de tunnel.

## GHOR: klaar voor 2009

In 2008 heeft de GHOR actief meegewerkt aan een verbeterde samenwerking binnen de Veiligheidsregio Zuid-Holland Zuid. Zo verschafte een bezoek aan de regiogemeenten een helder beeld van de onderlinge samenwerkingsprocessen.

Om de samenwerking binnen de Veiligheidsregio te verbeteren, bezocht de Regionaal Geneeskundig Functionaris in 2008 iedere regiogemeente. Tijdens die bezoeken gaf hij informatie over de GHOR en werd gesproken over de onderlinge samenwerkingsprocessen. In april werd het kwaliteitssysteem van de GHOR opnieuw HKZ-gecertificeerd. Het HKZ-keurmerk is een waarborg voor kwaliteit, dat steeds voor vier jaar wordt afgegeven. Als een van de eerste GHOR-bureaus van Nederland heeft bureau GHOR bijna alle functionarissen opgeleid volgens de meest recente opleidingseisen.

## Rampenopvangplan

In 2008 is de update afgerond van het Ziekenhuis Rampenopvangplan (ZiROP) voor het Albert Schweitzer Ziekenhuis. Dit jaar is bureau GHOR met het Beatrixziekenhuis begonnen met de opzet van een goed en geoefend ZiROP voor hun organisatie. In maart 2008 is met een landelijke start ook in Zuid-Holland Zuid het Octopussysteem in gebruik genomen. Met dit systeem kan de

geïntegreerde meldkamer tijdens incidenten actueel bovenregionale ambulancebijstand en gewondenspreiding regelen. Het afgelopen jaar heeft de GGD Zuid-Holland Zuid de draaiboeken voor Aviaire Influenza en Nieuw Humane Influenza geactualiseerd. In afstemming met de GGD wordt nu ook het draaiboek voor de Influenzapandemie geactualiseerd. Bureau GHOR draaide in 2008 volop mee in de grote landelijke oefening Waterproef.

## Opleidingen 2008

Coördinator Gewonden Vervoer (CGV)  
Hoofd Gewonden Nest (HGN)  
Officieren van Dienst - Geneeskundig  
Hoofden opvang en verzorging Rode Kruis  
Leiders kernteam Rode Kruis  
6 Vrijwilligers  
Functionarissen Geneeskundige Combinatie  
1 Operationeel Medewerker Actiecentrum GHOR

Nieuwe landelijke opleiding  
Nieuwe landelijke opleiding  
Nieuwe opleiding OvD-G  
Basisleerstof GHOR  
Basisleerstof GHOR  
Opleiding SIGMAteam  
Bijscholing  
Nieuwe landelijke opleiding

## Colofon

ZHZ Veilig is een uitgave van:  
Veiligheidsregio  
Zuid-Holland Zuid  
Postbus 365  
3300 AJ Dordrecht

**Redactie**  
Mariette Mellema  
Nico van Os  
Annemarie Piersma

**Foto- en beeldmateriaal**  
Brandweer ZHZ  
Hans van Arkel  
Mariette Mellema

**Ontwerp en opmaak**  
Lumen, Ab Bol



"De werkgroep Multidisciplinair Opleiden en Oefenen wil in 2009 een professionaliseringslag maken. Een voorwaarde daarvoor is betere afstemming tussen planvorming, evaluaties en oefeningen. De samenwerking binnen het Programma VRC biedt de structuren om hier een slag in te maken. De eerste aanzet is gedaan. Nu is het de uitdaging om de banden verder aan te halen en de afstemming te (blijven) zoeken!"  
Angela Loeffen, bureau GHOR

